

KAPITEL 1

PLATSERNA MITT EMELLAN – TOMRUMMEN SOM BLEV TILL

Olof Stjernström, Dean Carson och Doris Carson

Introduktion

I detta kapitel introduceras begreppen «tomrum» och «platser emellan». Begreppen är delvis kopplade till en jämförelse mellan Nordnorge och norra Sverige. Tomrum kan begreppsliggöras på många sätt, från ett fysiskt vakuum till ett rum tomt på företeelser eller geografiska objekt. Inom samhällsvetenskap och geografi hänvisar det ofta till bristen på något i det geografiska rummet, brist på resurser, människor eller aktiviteter. Fördelningen av geografiska objekt som människor är också relaterad till aktiviteter, resurser och andra människor. Rummet blir relationellt. Den relationella förståelsen av rummet refererar bland annat till hur individer försörjer sig. Människans eller individens relation till det fysiska rummet förändras också över tid. Det relationella rummet genomgår en förändring. Många idéer om relationen mellan människor och rum är baserade på Torsten Hägerstrand och hans tidsgeografi (Hägerstrand 1974, Stjernström 1998, Rönnlund & Tollefsen 2016). Det relationella rummet (Lefebvre 2014) och tanken om den dynamiska relationen mellan aktör och struktur, som utvecklats av Anthony Giddens (1984) (inspirerad av Hägerstrands tidsgeografiska postulat om det fysikaliska rummet), markerar en av de teoretiska utgångspunkterna i denna text.

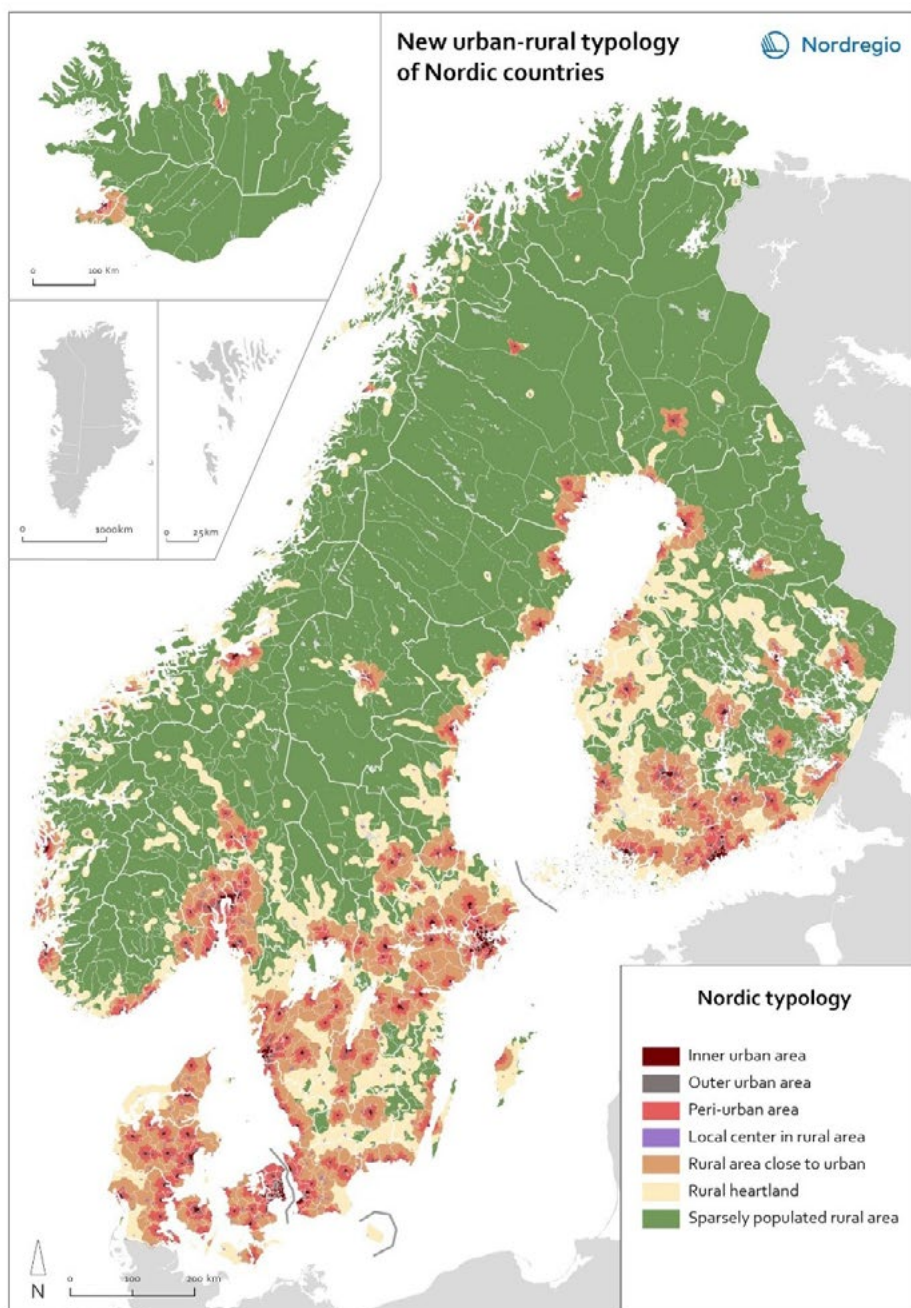
Den andra utgångspunkten är något mer normativ till sin karaktär. Baserad på tidiga verk inom den ekonomisk-geografiska teoribildningen, såsom

Riccardo och von Thünen som båda länkade jordbruksproduktion till rumsliga egenskaper och avstånd (Dicken & Lloyd 1990), utvecklade den tyske geografen Walter Christaller sin centralortssteori (1933). Christallers teori är intressant eftersom den också introducerar begreppen centralort (för ekonomiska och administrativa aktiviteter), tröskelvärde och avstånd. Hans teori antyder i stort sett existensen av saker eller platser som hamnar emellan. Både de grundläggande idéerna i Hägerstrands aktiviteter i rummet och de förhållanden som konstituerar aktiviteter i rummet och Christallers centralortssteori har varit mycket inflytelserika i (policy-) utformningen av det administrativa geografiska landskapet i de nordiska länderna. Kommunala reformer, särskilt i Sverige och delvis i Norge, är påtagligt inspirerade av de grundläggande idéerna hos Christaller (NOU 1972:33, SOU 1974:1).

Kommunalstrukturen i norra Norge skiljer sig i centrala avseenden från den i norra Sverige, men är fortfarande baserad på idén om lokala centrala orter/platser. De lokala centrala orterna i norr eller i perifera områden är också viktiga för fördelningen av regionala stöd och den regionala och nationella planeringen. Efterkrigstidens dramatiska förändringar i produktions- och konsumtionsmönster markerar en strukturell förändring som kanske har varit tydligare eller mer uttalad i mer perifera områden, bland annat därför att utbudspunkterna är färre. I detta kapitel kommer vi att utgå från de mer teoretiska idéerna om skapandet av det administrativa rummet och hur det kom att påverka den rumsliga strukturen för ekonomiska aktiviteter och den rumsliga fördelningen av människor över tid. Tiden här är efterkrigstiden (huvudsakligen perioden efter 1960) och rummet är de norra delarna av Norge och Sverige. Genom att beskriva uppkomsten av kommunerna, deras centrala platser och förändringen över tid utforskar vi rumsligheten hos centrala orter/platser och den geografi som finns emellan. Geografin i denna text är fylkena Nordland, Troms och Finnmark i Norge samt Västerbottens och Norrbottens län i Sverige.

Inledningsvis börjar vi med en beskrivande ansats och beskriver det strukturella mönstret för rumslig förändring över tid i dess respektive geografiska sammanhang. Därefter går vi över till teoretiseringen av denna beskrivning och hur teorin kan bidra till att förklara det rumsliga mönstret och tomrummet.

Nordregios karta illustrerar både den nordliga glegheten och den något ihålliga nordiska definitionen på tätort/tettsted. Definitionen på en tätort är en ort med ett minimum av 200 invånare och en någorlunda samlad bebyggelse. En

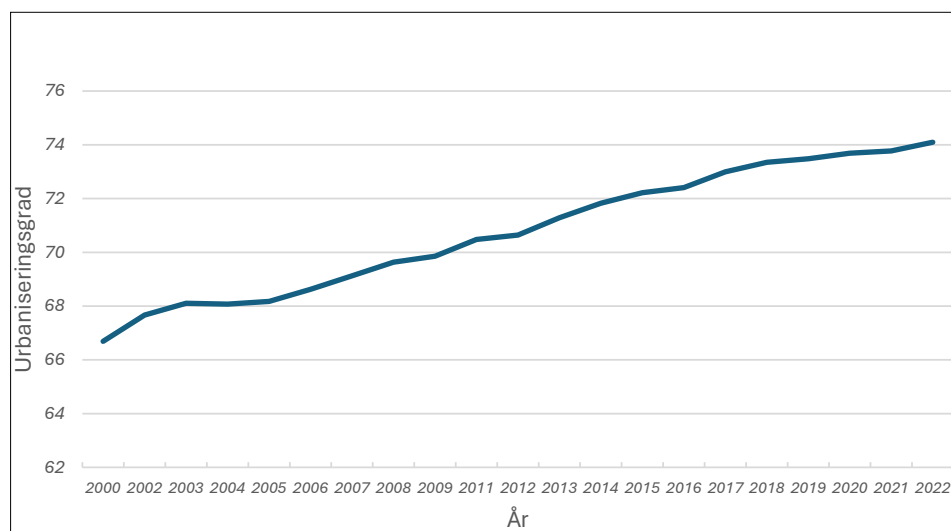

Figur 1: Det glesa Norden. Källa: Nordregio 2023

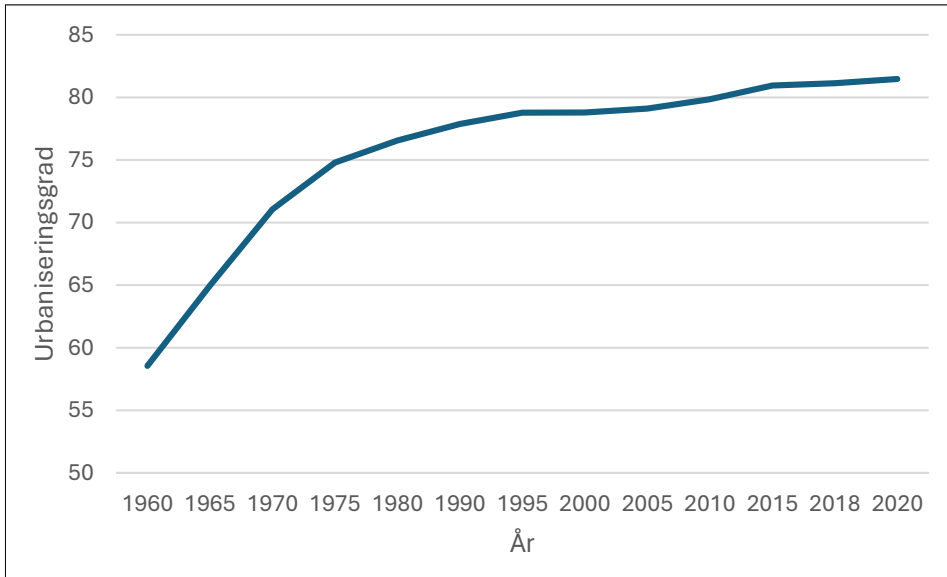
tätort med 205 invånare har med stor sannolikhet ett begränsat serviceutbud, om ens något. Trots denna blygsamma definition framträder de nordliga delarna av Sverige och Norge i all sin nakenhet. Med undantag av några få punkter med större agglomerationer (städer) så är den nordliga delen övervägande väldigt tunt och spritt befolkad. Hur urbaniseringen i ett område beskrivs beror på hur urbana områden definieras med avseende på befolkning och densitet. Den ganska blygsamma nordiska definitionen måste ses mot bakgrund av den relativt låga befolkningstätheten i de nordiska länderna, särskilt i norr.

Urbanisering som en rumslig process

Urbanisering i sin ursprungliga definition härstammar från det grekiska ordet «Urbs», vilket betyder stad/by (NAOB 2023). «Urban» i modernt språkbruk betecknar objekt, händelser eller individer relaterade till en stad/by, och urbanisering är processen som leder till en rörelse mot eller koncentration av människor eller uttryckt mer vardagligt «människor och aktiviteter som flyttar eller rör sig mot staden».

Figur 2: Urbaniseringsgrad i de fyra nordligaste fylkena i Norge (Trøndelag, Nordland, Troms och Finnmark), 2000–2022. Urbant område = bosättning med minst 200 invånare. Totalbefolkningen i de tre länen är 956 057 (2022), varav 708 404 bor i urbana områden (2022). Källa: Statistisk sentralbyrå (SSB) 2023 (befolkning) och egna beräkningar.

Figur 3: Urbaniseringsgrad i de två nordligaste länen i Sverige (Norrbotten och Västerbotten) 1960–2020. Totalbefolkningen i de två nordliga länen är 525 000 (2022). Källa: Statistiska centralbyrån (SCB) och egna beräkningar.

Fisken och skogen

Den finsk-skandinaviska kolonisationen har en relativt sentida historia. Det är först med nya teknologier, ökande efterfrågan på naturresurser och det nationella intresset av att befolka norra delarna av Norge, Sverige och Finland som koloniseringen skjuter fart. Idén att basera kolonisationen på jordbruk och kombinationer av jordbruk och/eller jakt, skogsbruk, fiske etc. visade sig vara en mindre framgångsrik historia, särskilt för de inre delarna av Sverige och Finland. Senare tiders regionala problem i dessa norra områden, relaterade till avfolkning, glest befolkade områden, långa avstånd, svaga handels- och industristrukturer, svårigheter med en rimlig nivå av sociala och kommersiella tjänster etc., kan faktiskt också förstås som ett resultat av en överoptimistisk kolonisation som resulterade i ett överskott av människor i det norra inlandet. Den råvarubaserade industrialiseringsboomen på 1950- och 60- talen resulterade kort därefter i en påtaglig utflyttning. Ett exempel på detta är den snabba mekaniseringen av skogsbruket i norra Sverige, som fick befolkningsmässiga konsekvenser (Carson et al. 2019). Den ursprungliga samiska och finska befolkningen i de norra delarna var delvis nomadiserad och utspridda över en stor yta. Det svaga

resursunderlaget för nybyggarna medförde också en del markanvändningskonflikter mellan å ena sidan samer och den finsktalande (kväner) delen av den ursprungliga befolkningen och de inflyttande som tog upp nya jordbruk och bosatte sig permanent å den andra sidan (Malmgren et al. 2024).

Norra delen av Norge visar ett något annorlunda mönster när det gäller inflyttning till norr från andra delar av Norge (och Sverige/Finland) genom möjligheten till kombinationsbruk med fiske. Fisket i norra Norge har bidragit till ett historiskt spritt befolkningsmönster, även om fisket har haft sina upp- och nedgångar. Senare, från mitten av 1970-talet, bidrog olje- och gasindustrin starkt till en mer påtaglig norsk urbanisering och en kraftfull ekonomisk utveckling.

I de inre delarna av Sverige och Finland var skogsbruket och dess efterfrågan på lokal arbetskraft av stor betydelse. Mekaniseringen och rationaliseringen av skogsbruket bidrog till en minskning av efterfrågan på arbetskraft i skogslandskapet. Punktvis exploatering i norr relaterad till gruvindustrin och vattenkraftsutnyttjande ledde till tillväxten av några framväxande platser som Messaure (vattenkraft), Kiruna, Gällivare, Kirkenes, Malm, Adak, Kristineberg etc. (gruvindustrier) (Carson et al. 2016; Carson et al. 2020). En del av dessa platser överlevde exploateringen, medan andra försvann när naturresursen sinade och gruvan stängdes ner. Generellt sett har de flesta områden i norra delen av Norge, Sverige och Finland upplevt en utflyttning sedan mitten av 1900-talet med några tydliga undantag. Kustlandskapen har delvis sett ett intressant tillväxtmönster över tid. Det finns några tillväxtpoler i norr som också fungerade som allokeringsspoler för nationella investeringar inom utbildning och forskning genom statliga lokaliseringsbeslut av universitet och avancerad sjukvård. En intressant aspekt av tillväxtpolerna är dess relation mellan temporalitet och permanens. Tillväxtpoler kopplade till exploatering av naturresurser av antingen ändlig karaktär eller behovet av arbetskraft vid en utbyggnadsfas av förnyelsebara resurser har många gånger en kortare livslängd. Ett exempel på detta är den kraftfulla utbyggnaden av vattenkraften i norra Sverige under årtiondena närmast efter andra världskriget, där temporära tätorter växte fram för att sedan försvinna när utbyggnaden var klar. Investeringar i utbildning och forskning har hittills visat på en större uthållighet och en mer hållbar samhällsutveckling. Dock relativt hårt kopplade till centrum via centrala beslut och regional fördelning av gemensamma statliga resurser. Utbildning och forskning i norr har, genom universitetsetableringarna också

starkt bidragit till en positiv samhällsutveckling som också gynnat andra näringar (Westin & Eriksson 2015).

Det är också notabelt att urbaniseringen i Nordnorge sker något senare jämfört med utvecklingen i den norra delen av Sverige (se figurerna 2 och 3). Urbaniseringsprocessen har saktat in i norra Sverige och den närmar sig nu långsamt 85 % medan Nordnorge följer samma bana i en något långsammare takt. Urbaniseringstakten i Nordnorge är nu snabbare än den i Sverige. Det är svårt att säga något om urbaniseringsmättnad. Det är delvis en fråga om skala och definitioner. Rent generellt så växer emellertid de större orterna, som Luleå, Skellefteå, Umeå, Tromsø och Bodø både snabbare och mer kraftfullt i jämförelse med de mindre tätorterna i norra Skandinavien.

Agglomerationens mönster

Teorier om uppkomsten och fördelningen av agglomerationer och städer har många betydelser och syften. I det här fallet kommer vi att fokusera på mönstret av tätorter och städer och hur dessa tätorter/städer förhåller sig till varandra inom ett tätortssystem och mellan olika regionala nivåer, samt hur styrning och regional planering kan påverka utvecklingen av ett tätortssystem.

Det intressanta med Christallers centralortsteori är den betydelse och påverkan som centralortsteorin har haft för utvecklingen av den förda regionalpolitiken i Norge och kanske framförallt i Sverige, som planerna bakom de regionala och nationella ortssystemen, allokering av tjänsteproduktion och statliga investeringar (SoU 1974:1). Frågan om hur marknadsområden överlappar och kompletterar varandra är avgörande i centralortsteorin. En utbudspunkt eller en funktion har också en visst tröskelvärde. En icke-rumslig marknad kan beskrivas i termer av utbud och efterfrågan, där marknadspriset är en funktion mellan dessa två element (Dicken & Lloyd 1990). När man introducerar rummet eller geografin påverkas utbudet och efterfrågan av avståndet. Beroende på priset och nödvändigheten av en vara eller tjänst ordnas tjänster från vardagstjänster till sällanköpstjänster i försörjningspunkter. Dessutom innebär agglomerationseffekten att funktioner klumpar ihop sig och bildar centrala platser. Christaller skiljde också mellan kommersiella marknadsaktiviteter och administrativa funktioner samt kommunikationsprincipen (ibid. 1990). Den normativa centralortsteorin förutsätter en heterogen yta med en jämnt fördelad befolkning. Teorin förklarar det rumsliga mönstret av cen-

tralorter i en hierarkisk ordning. Platsen med flest funktioner har högst rang. Mönstret kan också uttryckas med rank-size-regeln presenterad av Zipf 1949 (Dicken & Lloyd 1990), där en Orts plats i en ortshierarki är en funktion av antalet servicefunktioner och befolkningstorlek.

Implementeringen av det rumsliga tänkandet hos Christaller i de svenska och norska fallen är intressant, påtagligt och med tydliga konsekvenser för den faktiska strukturen av den regionala utvecklingen. I det svenska fallet blev den systematiska rumsliga analysen inflytelserik efter andra världskriget, och geograferna fick en framskjuten roll i det tidiga arbetet med regional planering och regionala policyanalyser (Wikman & Mohall 2022).

En stor förändring i de flesta nationella ekonomier är övergången från primära näringar till sekundära näringar dominerad av industriell produktion och vidare till den tertiära sektorn där tjänster, utbildning, kultur och liknande områden blev den dominerande sektorn på arbetsmarknaden. Detta trendskifte började på 1960-talet och senare blev tjänstenäringen den dominerande sektorn i många kommuner. Kommunen i sig själv blev i många fall också den största arbetsgivaren (Hedlund & Lundholm 2015).

Den framväxande regionalpolitiken i Sverige och Norge har olika bakgrunder. Den norska bygger till stor del på efterdyningarna av andra världskriget och den tyska ockupationen. Återuppbyggnaden och rekonstruktionen av bombade städer, byar och infrastruktur blev central, särskilt i norr. Efterfrågan på bostäder, grundläggande infrastruktur och offentliga tjänster var också stor. Detta kan förstås som starten på den nuvarande regionalpolitiken riktad mot perifera och glest befolkade områden där bristen på kapital var mer påtaglig. Att hålla fast vid målet att stödja en befolkningstorlek och bevarat bosättningsmönster i Nordnorge är fortfarande viktigt, inte minst av geopolitiska skäl. Utvecklingen från 2014 och framåt med en tydligare rysk aggression har stärkt den bilden. Att upprätthålla en tätortsstruktur och en befolkningstorlek blir en nationell eller en internationell geopolitisk angelägenhet.

I det svenska fallet är det mer relevant att utgå från kolonisationsambitionerna i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Bakslaget för de avlägsna, norra områdena kom med den kraftfulla rationaliseringen och mekaniseringen av skogsindustrin och slutet på expansionen av vattenkraftsutnyttjandet. För vissa regioner, särskilt i de norra skogsområdena, resulterade detta i en dramatisk utflyttning. Åsele kommun i Västerbottens län minskade från en befolkning på 7664 personer år 1950 till 2782 invånare år 2022,

en minskning med 64 % under en människas livstid. Liknande siffror kan visas för de närliggande kommunerna (SCB 2023). 1960-talet var kanske det mest slående decenniet. Med en kombination av fortfarande relativt höga fertilitetssiffror jämfört med södra delen av landet markerade utflyttningen från dessa inlandskommuner en dramatisk förändring i demografin och den ekonomiska utvecklingen. Den negativa utvecklingen i de perifera skogsområdena i Sverige resulterade i den första nationella strategin för att möta denna utveckling genom att introducera en lokaliseringspolitik med förmåner och subventioner för de berörda regionerna. Detta markerar starten för de svenska regionalpolitiska ambitionerna. Bakgrunderna är olika och så också ambitionerna. Den norska ambitionen var att återuppbygga och återställa och senare att bevara det norska bosättningsmönstret och de lokala samhällena, medan Sverige redan från början fokuserade på en mer ö-liknande ambition genom att utveckla eller åtminstone bevara några fokuspunkter i landskapet.

Som motbild framstår utvecklingen i vissa mer begränsade delar av Nordnorge och Sverige som mer positiv. De större knutpunkterna i norr, de större städerna, utvecklades positivt, både genom deras inre kapacitet och relativa storlek och genom att de blev viktiga noder i den framväxande allokeringssystemet som utvecklades under 1970-talet. Norge höll fast vid sin ambition att behålla bosättningsmönstret även om Norge också pekade ut några urbana hörnstenar i norr. Samtidigt blev oljeekonomin något av en motreaktion för den modellbaserade regionalpolitiken. Plötsligt fanns det tillräckligt med pengar för en mer generös regionalpolitik i Norge. Sverige gick å andra sidan in i en ekonomisk kris på 1970-talet. Oljekrisen och den internationella ekonomiska krisen lämnade Sverige i en strukturell kris som också markerades av ett totalt stopp för invandringen 1974 och en högre arbetslöshet. Den svenska ekonomin och den svenska välfärdsmodellen ställdes inför sin första stora utmaning efter andra världskriget i samband med krisen under 1970-talet.

Modellernas makt

Den kvantitativa och modellbaserade utvecklingen inom samhällsvetenskapen fick också tydliga implikationer på hur regionalpolitiken kom att utformas i de båda länderna. I detta sammanhang finns två betydande (bland många) offentliga utredningar som måste ses som väsentliga, i sina respektive historiska sammanhang, för förståelsen av den regionala utvecklingen i Norge

och Sverige. För Sverige är det «Orter i regional samverkan – Betänkande av expertgruppen för regional utredningsverksamhet (ERU), SoU 1974:1» I Norge blev den offentliga utredningen «Om landsdelplan for Nord-Norge NoU 1972:33» central.

I den svenska utredningen framgår tydligt utgångspunkten i mer kvantitativa teorier för lokalisering och produktion. Genom att inkludera hushållen i dessa modeller, framför allt genom att tillämpa Christallers centralortsteori och inkludera hushållens reaktioner och krav på tjänster, service, arbetsmöjligheter, restidsbegränsningar etc. blev mönstret tydligare. Det senare hade en stor inverkan på hur tjänster och arbetstillfällen borde och kunde lokaliseras samt hur regionalpolitiskt stöd borde fördelas geografiskt. Den rumsliga kategoriseringen av orter blev ett verktyg för att fördela statliga medel inom ramen för statens regionalpolitik. Regionala primära centran samt den kommunala centralorten blev målen för de ekonomiska anslagen. Detta var också centralt i den stora kommunindelningsreformen som ägde rum några år före denna regionalpolitiska utredning. Tanken om ekonomiskt hållbara kommuner innebar att kommunernas centralort lokaliserades/koncentrerade offentlig och privat service och en teoretisk minimipopulation på 8000 ansågs som rimlig nedre gräns. De lokala samhällena skulle sedan kompletteras med regionala primärcentran med regionala funktioner ovanpå alla andra tjänster. Detta bekräftas också i studien av Erlingsson et al. (2023). I denna studie diskuteras uppkomsten av ett lokalt centrum – perifer dimension som bidrar till en lokal polarisering. Det tredelade systemet skapade både vinnare och områden som lämnades mer utanför. På den kommunala nivån uppstod också konsekvenser när servicen utarmades och servicefunktioner drogs in. Från ett statligt perspektiv bestod periferin av kommuner med liten befolkning medan den kommunala periferin i den statliga periferin lämnades åt sitt öde. En intressant notering från 1974-års svenska utredning är att utredarna försökte implementera de icke-prissatta miljöfaktorerna i den regionala modellen. Det är i alla händelser slående hur en strikt tillämpning av en teoretisk normativ modell också får rumsliga konsekvenser som i sin tur skapar nya rumsliga utmaningar. Som en konsekvens av tillämpningen av denna utredning föddes «tomrummen». Christallers grundantaganden om en jämnt spridd befolkning och en homogen yta får direkta konsekvenser för ett större område där befolkningen är rumsligt koncentrerad (som i Norge och Sverige) och där stora ytor är så gott som tomma på människor. I de perifera och mer glest

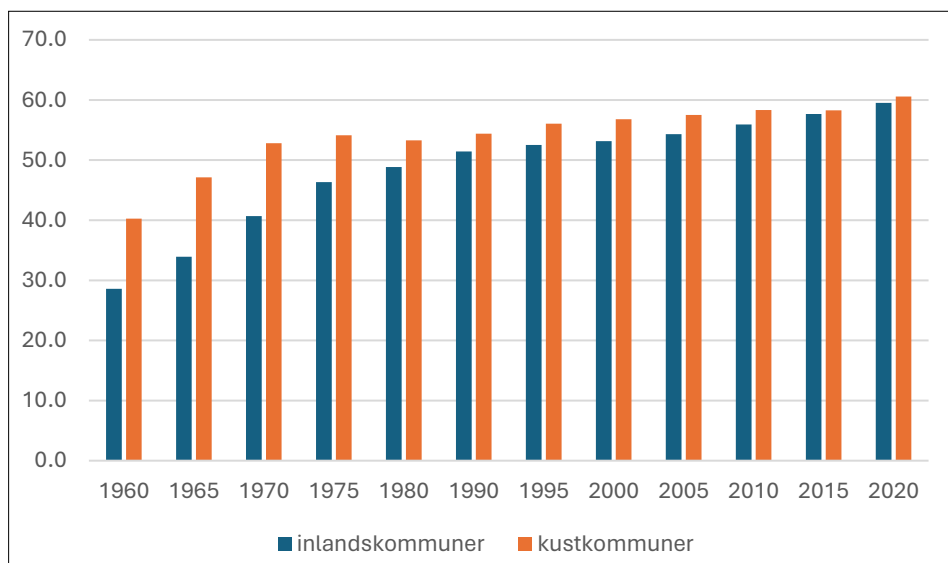
befolkade områdena innebär det långa avstånd mellan centralorterna vilket i sin tur skapar en tydlig lokal centrumperiferisk utmaning.

I Norge var utredningen från 1972 inte lika upptagen av teoretiska modeller som den svenska utredningen. I det norska fallet pekades redan tidigt utgångspunkten ut «att bidra till att säkra en framtida bosättning i hela regionen» (NoU 1972:33 s.11). Detta uttalande låg i linje med den övergripande regionala politiken att bevara det existerande bosättningsmönstret. Utredningen fokuserade också mer på utvecklingen inom primär- och sekundärnäringsar, jordbruk, fiske och fiskeindustri samt basindustrier. Man antog att utvecklingen inom tertiärsektorn skulle följas automatiskt om tillfredsställande förhållanden uppnåddes för primär- och sekundärnäringsarna. I den svenska utredningen (SoU 1974:1) låg fokus mer på regional och lokal tjänsteproduktion.

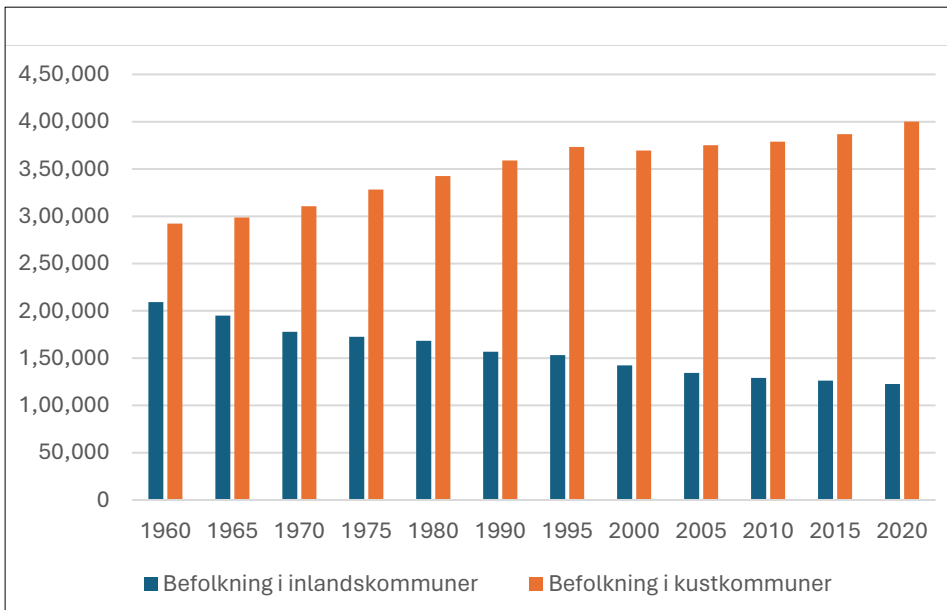
Migrationsmönstret beskrevs i det norska fallet som en stegvis migration från landsbygden till lokala centran och sedan till regionala centran och så vidare. Dessa lokala och regionala centra fungerade som mellanliggande alternativ (Harris-Ullman 1945). Migrationsflödet i det svenska fallet beskrevs mer som en migration mot de större industriella urbana områdena i den södra delen av landet eller mot kuststäderna längs Bottenviken. Båda utredningarna erkände utan tvekan betydelsen av regionala tillväxtpoler i enlighet med regionalekonomiska teorier av betydelse som Myrdal (1957) och Perroux (1955).

Den offentliga sektorn och alla de offentliga tjänster som ålagts de svenska kommunerna resulterade i en snabb tillväxt av tjänstesektorn på lokal och regional nivå i Sverige. Denna utveckling styrdes till stor del av nationell politik. Fokus på primära och sekundära centralorter blev också vägledande för fördelningen av regionala politiska medel eller stöd. I Norge var denna strategi mindre framträdande men ändå inte osynlig. Dock kom trenden mot en koncentration av tjänster i Norge lite senare och möjligen fördröjd av den starka tillväxten i norsk ekonomi. Tillväxten inom offentlig sektor krävde ytterligare finansiering från skattesystemet, både lokalt och nationellt. Den geografiska fördelningen av den nationella budgeten i de framväxande välfärdssamhällena krävde en «nyckel» eller ett systematiskt tillvägagångssätt för att fördela statliga transaktioner geografiskt för att distribuera välfärdstjänster till alla invånare i alla delar av landet. Detta blev ytterligare ett argument för trelagerstrukturerna i Sverige och Norge då ortshierarkin blev styrande för de statliga finansiella allokeringarna.

Båda de offentliga utredningarna, NoU 1972:33 och SoU 1974:1, var mer eller mindre specifika när det gällde att identifiera eller rangordna orter och använda denna rangordning som ett verktyg för fördelning av resurser/medel inom respektive lands regionalpolitik. I det norska fallet resulterade detta i att man i utredningen framhöll betydelsen av Tromsø och Bodø, vilka kan beskrivas som två stora städer längs en axel (se figur 8). Dessa två städer har haft en långsiktig tillväxt som efter hand också förstärkts av statliga investeringar i vård och utbildning. Både Bodø och Tromsø har dessutom vuxit fram som två starka centrala noder i utvecklingen av turismen i Nordnorge. Det svenska fallet visar en liknande utveckling, men axeln här utgörs av Norrlandskusten med två universitetsstäder, Luleå och Umeå, och ett antal industristäder (och lite senare också en universitetsetablering i Sundsvall – Östersund). Alla dessa primära städer i båda länderna har visat en tillväxt som har gjort att några av dessa till och med har en mer framträdande roll i sitt nationella sammanhang, särskilt Tromsø och Umeå. I dessa fall är det också rimligt att hävda att ansträngningarna för och resultaten av den förda regionalpolitiken

Figur 4: Den relativa andelen av befolkningen i kommuner i Norrbotten och Västerbottens län som bor i kommunens centrum 1960–2020, fördelat på inlandskommuner respektive kustkommuner. Källa: Statistiska centralbyrån. https://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/START_BE_BE0101_BE0101A/BefolkningNy/

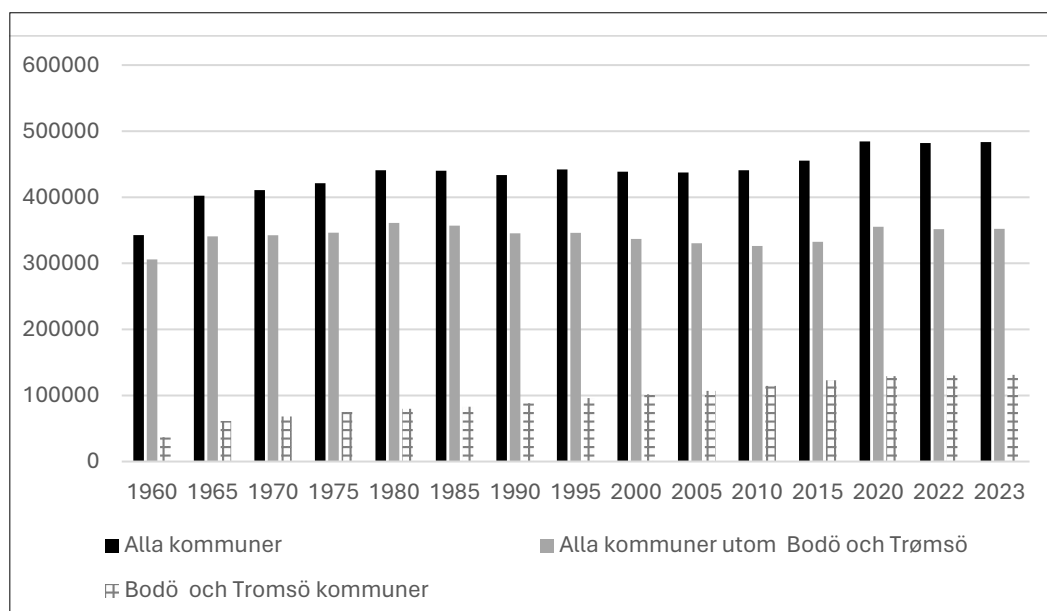

Figur 5: Befolkning i kommunerna 1960–2020 fördelat på inlands- respektive kustkommuner i Västerbottens och Norrbottens län, Sverige. Källa: Statistiska centralbyrån SCB https://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/START_BE_BE0101_BE0101A/BefolkningNy/

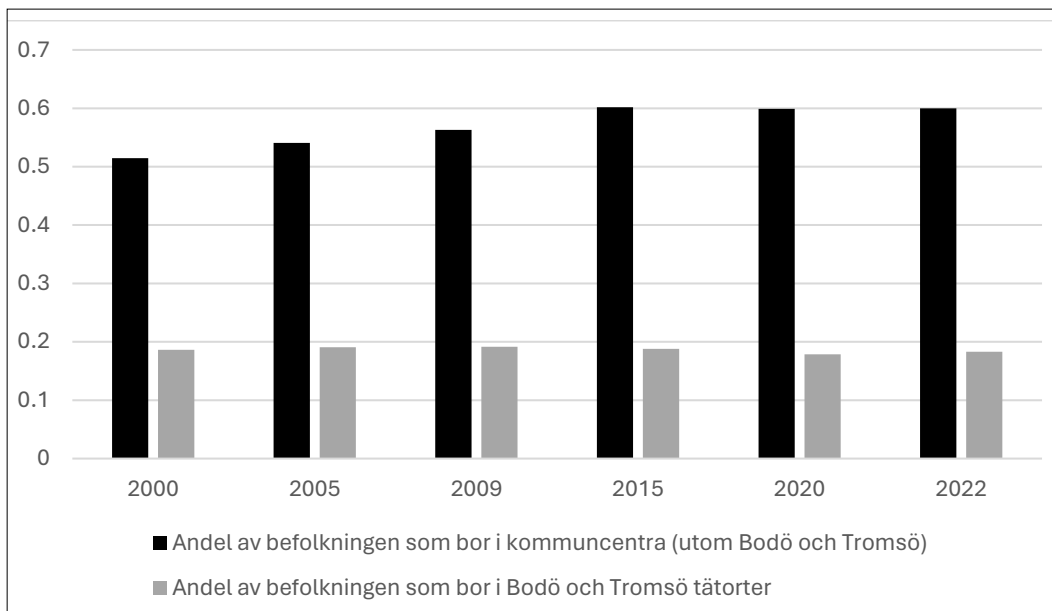
har varit mycket framgångsrika. Som ett resultat av ambitionen att bidra till utvecklingen i norra Sverige i början av 1960-talet är nu Umeå universitet ett av de stora universiteten i Sverige. I stort sett samma sak kan sägas om Tromsø. Nyckelorterna i norr, Tromsø, Bodø, Luleå och Umeå har till viss del också fungerat i enlighet med teorin kring mellanliggande alternativ. Det betyder att dessa orter har haft en egen attraktionskraft och fungerat både som alternativ till att flytta längre söderut och också som orter som klättrat i den nationella hierarkin och fått en mer central plats i de nationella systemen. Nackdelen är att en del av dessa universitetsorters starka tillväxt också har skett på bekostnad av de omgivande regionerna. En vanlig uppfattning är till exempel att både Umeå och Luleå har bidragit till att dränera inlandet på kapital och människor. Frågan ställs sällan hur dessa nordliga regioner hade utvecklats utan starka regionala centran.

Sverige och Norge

Utvecklingen i den norra delen av Norge har både likheter och olikheter med utvecklingen i Sverige. Geografin skiljer sig åt, liksom den ekonomiska utvecklingen och ambitionerna i den förda regionalpolitiken vid olika tidpunkter. Ett av de övergripande målen i den norska regionala politiken har varit att bibehålla den befintliga bosättningsstrukturen. Den snabba ekonomiska utvecklingen efter de första fyndigheterna av olja och gas på den norska kontinentalsockeln satte fart på ekonomin. Det innebar också, bland många andra effekter av oljeekonomin, att det statliga finansierandet av den förda regionalpolitiken var relativt generös. Urbaniseringen i Nordnorge går långsammare i jämförelse med den svenska. De snabba strukturella förändringarna inom skogsbruket i Sverige ägde aldrig rum i Norge (mest för att Nordnorge inte har en lika omfattande skogsresurs). Utvecklingen var mer stabil i det norska fallet. Den kommunala strukturen är också en stor skiljelinje mellan länderna. När Sverige

Figur 6: Befolkning i kommunerna 1960–2023, fylkena Nordland, Troms og Finnmark, befolkning 1960–2023 i alle kommuner utom Tromsø og Bodø, befolkning 1960–2023 i Tromsø og Bodø kommuner. Källa: Statistisk sentralbyrå (SSB) <https://www.ssb.no/statbank/table/06913/tableViewLayout1/?loadedQueryId=10033327&timeType=top&timeValue=1>

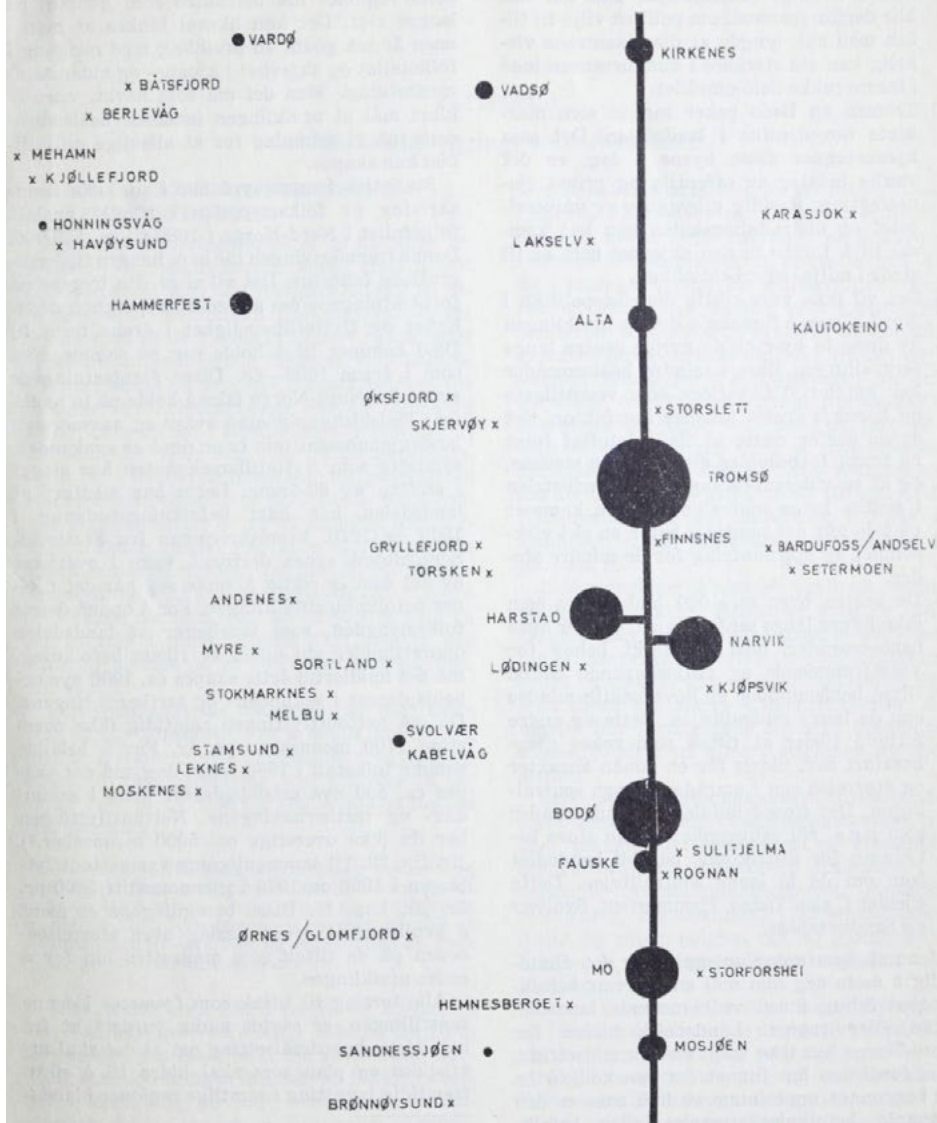

Figur 7: Den relativa andelen av befolkningen i Nordland och Troms & Finnmark som bor i kommunala centra, förutom Tromsø och Bodø kommuner, och den relativa andelen av befolkningen i samma fylken som bor i de två största städerna Tromsø och Bodø 2000–2022. Källa: Statistics Norway <https://www.ssb.no/statbank/table/06913/table-ViewLayout1/?loadedQueryId=10033327&timeType=top&timeValue=1>

genomförde den stora kommunreformen på 1970-talet, så behöll Norge till stor del sin traditionella kommunstruktur. Norra Sverige (Västerbottens och Norrbottens län) har idag 29 kommuner med en totalbefolkning på 525 000 invånare. Nordnorge (fylkena Nordland, Troms och Finnmark) har idag 80 kommuner med en totalbefolkning på 484 000 invånare. I det norska fallet innebär det ett större antal ganska små kommunala centralorter med en viss grad av obligatorisk centralitet. Genom att bryta ner den kommunala strukturen i Nordnorge i administrativt större områden skulle antalet centralorter med någon form av centralitet minska, vilket troligen skulle påverka migrationsmönstret. Mönstret syns i figur 7 och 8. Inverkan av tillväxten i Bodø och Tromsø, de största städerna i norr, är inte lika påtaglig som i det svenska fallet med dess stora tillväxt i kuststäderna. Det talar för att Tromsø och Bodø får en fortsatt tillväxt, delvis på bekostnad av omlandet.

Genom att undersöka andelen invånare i Nordnorge som bor i kommunala centra vid olika tidpunkter är det uppenbart att även den inre urbaniserin-

SENTRALLINJEN
og sentra med over
1000 innbyggere pr. 1-1 1972.

FOR SENTRA MED FOLKETALL OVER 4.000 FØLGER SYMBOLENE EN BESTEMT SKALA.
FOR SENTRA UNDER 4.000 INNBYGGERE MARKERES SENTERET MED ET KRYSS.
Landsdelsskomiteen for Nord-Norge.

Figur 8: «Centrallinjen» foreslåen av den norske offentliga utredningen (NoU 1972:33).

gen i Nordnorge är jämförbar med utvecklingen i Sverige. Ungefär 60 % av befolkningen i Nordnorge (utom Bodö och Tromsö) bor i de kommunala centralorterna, jämfört med nästan 60 % av inlandets befolkning (kustkommuner ej inkluderade) i det svenska fallet. Förklaringen i detta fall kan vara att de norska kommuncentrerna är betydligt fler (men har också generellt sett färre invånare per kommuncentrum). Det betyder att den inre urbaniseringen är mer påtaglig i det svenska fallet.

Det är rimligt att anta att något händer med bosättningsmönstret och urbaniseringsgraden när de administrativa gränserna ändras. I den nordiska välfärdsmodellen ges kommunerna en ganska hög grad av självständighet och stort ansvar för offentliga tjänster. Kommunerna är skyldiga att ha en viss nivå av tjänster och administration. Det innebär att om länet/fylket är indelat i ett större antal mindre kommuner kommer länet att ha många kommunala centralorter och vissa av dem kommer att vara ganska små. Om kommunstrukturen ändras, som i det svenska fallet, är det troligt att den kommunala administrationen, offentliga tjänster och senare privata tjänster och andra funktioner kommer att koncentreras till kommunens (nya) administrativa centrum. Det kommer att leda till en rumslig koncentration av tjänster och en ökad lokal urbanisering (inre urbanisering) och en utglesning i de mer perifera områdena i kommunen. Ett svenskt exempel på detta är kommunsammanslagningen av Åsele och Fredrika, där Fredrika är den stora förloraren.

Arvidsjaur och Lødingen – två exempel i norr

En av kommunerna i det svenska fallet är Arvidsjaur i den södra delen av Norrbottens län. Den kommunala gränsen har varit stabil under en lång tid med små justeringar sedan 1874, men i det här fallet är Arvidsjaur ett exempel på effekterna av den tidiga rationaliseringsprocessen inom skogssektorn och en tidigare överoptimistisk kolonisering baserad på jordbruk (Bylund 1956). 1960 hade kommunen 10 300 invånare och 2022 cirka 6000. Den senaste nedgången började först på mitten av 90-talet. Om man betraktar kommunen som helhet ser det inte oroande ut, delvis som en följd av tillväxten i centralorten.

Rationaliseringen av skogsbruket resulterade i en befolkningsminskning i de mindre samhällena i Arvidsjaur kommun (Carson et al. 2022). Fyra mindre tätorter 1960 är nu bara en. 1960 hade Moskosel och Glommersträsk strax över 600 invånare vardera, Abborrträsk och Lauker hade cirka 200 invånare

vardera. Glommersträsk har idag strax över 200 invånare. Det som hände under dessa år var rationaliseringen inom jordbruket och skogsbruket, nedläggningen av mindre sågverk, nedläggningen av offentliga och privata tjänster och en utflyttning av invånare till andra kommuner eller till den kommunala centralorten. Centralorten har över åren visat en stabil befolkning eller till och med ökat. Från nästan 3000 år 1960 till ett maximum 1990 (5290). Med nedläggningen av regementet minskade befolkningen långsamt och ökar nu sakta igen sedan de militära aktiviteterna har återvänt. Stjernström (1986) visade i en tidig studie att denna tillväxt i centralorten huvudsakligen ägde rum som en följd av intern migration, där människor flyttade från de mindre samhällena i utkanten av kommunen och från de mindre tätorterna bland annat in till centralorten eller till andra kommuner. Lokaliseringen av regementet K4 1980 ledde till en inflyttning till Arvidsjaur. Den urbana zonen eller området närmast runt centralorten Arvidsjaur växte på bekostnad av landsbygden i kommunen. Arvidsjaur är ett tydligt exempel på inre urbanisering. Nedgången inom skogssektorn och tillväxten inom offentlig sektor, inklusive militär försvarsaktivitet i Arvidsjaur, förklarar den bredare strukturella bakgrunden till den lokala inre urbaniseringen. Idag har Arvidsjaur utvecklats till en testplats för den europeiska bilindustrin, där de testar sina produkter i vinterklimat. Den offentliga sektorn och offentliga och privata tjänster står starka i centrum, men resten av kommunen är mer eller mindre tom. Som besökare i landskapet reser du 120 km från Skellefteå innan du kommer till Arvidsjaur. Nästa stopp efter Arvidsjaur är Arjeplog, 90 km västerut. Däremellan; ett delvis produktivt skogslandskap avbrutet av myrmark och övergivna gårdar. Detta beskriver den stora förändringen i skogslandskapet i norr. Människor bor på bebodda öar omgivna av ett produktivt skogslandskap utan människor.

En kommun i Nordnorge som kan karakterisera den norska utvecklingen är Lødingen. Kommunen ligger i Ofotenregionen som är en del av Nordlands fylke. Lødingen har idag (2023) knappt 2000 invånare. Av dessa bor drygt 1400 i tätorten Lødingen. Under tidigt 60-tal hade kommunen nära 4000 invånare. Dominerande näringar var småbruk och kombinationsbruk (fiske och jordbruk) samt service och handel. Idag dominerar tjänstesektorn stort. Precis som det svenska exemplet Arvidsjaur så hade Lødingen en militär verksamhet i kustartillerifortet på Nes. Det blev nedlagt i början av 2000-talet. Utvecklingen i omvärlden har i Arvidsjaur fall bidragit till att den militära utbildningen vid K4 återupptagits och utvidgats och en

sannolik utveckling i Nordnorge är att många militära återinvesteringar är att vänta.

All service är i stort sett lokaliserad i Lødingens centralort. Kommunen har också blivit en del av turismnäringen på Lofoten. Turismen utgör idag en viktig källa till sysselsättning och inkomst. I kontrast till utvecklingen i Sverige så har bygden utanför tätorten Lødingen klarat utvecklingen något bättre än tätorten. Tomrummen mellan tätorterna i Norge är mindre framträdande och många mindre bygder lever fortsatt trots en krympande befolkning. Utflyttningen har framförallt skett från kommunens centralort. Den nuvarande åldersstrukturen innebär en utmaning för Lødingen precis som för många andra kommuner. När pensionärsnorge tackar för sig och hänger nyckeln på dörren för sista gången så väntar förhållandevis drastiska nedgångar i befolkningstalen. Det gäller sannolikt också Lødingen.

Sammanfattande diskussion

Det kan kanske uppfattas som ett slag i luften att påstå att det behövs mer kunskap om kommunernas situation och om de strukturer och relationer som formar någon slags verklighet. Det råder ingen större tvekan om att kommunernas kunskap om och förståelse för de processer som är viktiga för den lokala och regionala utvecklingen är stor. En något större utmaning är att identifiera de bredare sammanhangen och hur komplexa samband bidrar till svårigheten att se helheten. Om en utveckling skall ses som positiv eller negativ är i huvudsak baserat på värderingar. I en process där aktörerna önskar en förändring i en eller annan riktning bör byggas på en acceptans av den rådande utvecklingen. Detta är i linje med den uppfattningen som karaktäriserade modernismens intåg i de Nordiska samhällena. De menade att genom att acceptera (eller ha kunskap om) den rådande ordningen så kunde samhället förändras (Khakee 1989).

En del av ordningarna (eller strukturerna) är mer definitiva. Till exempel avstånd och geografi. Avståndet till regionens och landets centrum har betydelse liksom avståndet mellan orter och funktioner. Det euklidiska avståndet kan inte förändras över tiden men avståndsrelationerna kan förändras. Teknisk utveckling, spridning (av innovationer, kapital, människor etc), infrastruktur, människors värderingar etc. kan innebära att avståndsrestriktionerna kan hanteras (och förändras över tid). Hur vi förstår och hanterar det relationella rummet har betydelse för hur vi hanterar geografin (Rönnlund & Tollefsen

2016). Ett mer konkret uttryck för det senare är människors konsumtionsmönster som över tid blir mer oberoende av de traditionella stadskärnorna och centrumlokaliseringar genom handelns digitalisering. Rummets och lokaliseringens betydelse förändras över tid. Rummet eller platsen kan då uppfattas som en del av ett relationellt rum. Digitaliseringens rumsliga effekter har också vinnare och förlorare i den meningen att områden som exempelvis hamnar utanför digitala nätverk eller bredbandsmöjligheter har sämre utvecklingsmöjligheter. Digitaliseringen har också vinnare och förlorare sett i termer av den individuella förmågan att ta till sig ny och komplex teknologi.

En del av de strukturella förändringar vi kan beskriva blir mer påtagliga och kanske mer existentiella i vår periferi genom periferins «litenhet» och utsatthet. Det är snart 35 år sedan Kristian Aasbrenn skrev sin artikel om uttynningssamfunnet (Aasbrenn 1989). Ett kvartssekel senare skrev Aasbrenn uppföljaren «Uttynningssamfunnet 25 år etter» (Aasbrenn & Sørli 2016). En hörnpelare i norsk distriktspolitik är att bevara bosättningsmönstret. Distriktspolitiken har varit upptagen med de demografiska och geografiska strukturerna i distriktet. Man kan fråga sig varför? En del av svaret ligger i det plastiska och relationella rummet. I en mer praktisk mening handlar det om att förstå dynamiken i en strukturell förändring. Den typen av kunskap är viktigare än statiska målsättningar i distriktspolitiken. Så fort distriktspolitiken sätter upp ett kvantifierbart mål så måste politiken också besvara spørsmålet om hur mycket måloppfyllelsen får kosta. Som Aasbrenn själv konstaterar så har kanske distriktspolitikens besatthet av demografi och befolkningsstorlek i periferin delvis hindrat andra perspektiv. Trots en vikande befolkning så lever periferin... i Norge. Det går trots allt ganska bra som Aasbrenn & Sørli säger (Aasbrenn & Sørli 2016). Människors dagliga räckvidd förändras över tid, konsumtionsmönster, pendling, distansarbete och förändrat resursunderlag och annat får konsekvenser för bosättningsmönstret och människors beteenden. Landet blir inte tomt men får en annan struktur. Urbaniseringen uttrycker detta, liksom den cirkulära migrationen (som är länkad till ålder och livsstil). Urbanisering handlar inte bara om storstädernas tillväxt, utan också om de mindre orternas urbanisering. Den inre urbaniseringen uttryckt som kommuncentrens tillväxt på bekostnad av övriga delar av kommunen är ett exempel på en strukturell förändring. Den inre urbaniseringen har delvis förstärkts genom statens regionalpolitik och behovet av en allokeringogeografi. Var ska pengarna hamna? Den levande landsbygden har blivit ett tillfällighetens landskap utnyttjat av besökare,

fritidshusägare och rationaliserade näringar utan behov av lokal arbetskraft. Kommunen blir dess centralort och inte dess omland. Denna typ av kunskap och strukturell förståelse för förändringens dynamik bör vara en del av underlaget för en alternativ ordning av statens regionalpolitik.

Den inre urbaniseringens logik är mycket tydligare i det svenska exemplet från Norrbotten och Västerbottens län. Kommunstrukturen växte fram långt tidigare, baserat på de tidiga socknarna och de då tämligen obebodda inre delarna av Norrland. Det fanns en befolkning som nybyggarna delvis tidigt hamnade i konflikt med. Ett sviktande näringsunderlag i det norrländska inlandet har under lång tid karaktäriserat utvecklingen. Näringskonflikterna mellan samer och nybyggare är väl dokumenterade i exempelvis Bylund (1956). Det är också, i princip, de senaste koloniserade delarna av Norrlands inland som också först drabbas av avfolkningens konsekvenser. Denna mer naturdeterministiska uppfattning ackompanjeras också av den regionalpolitiska grunden som under 60- och 70-talen till stor del baserade sig på forskning inom regional vetenskap (SoU 1974:1) och Christallers centralortsteori. Denna teori tillämpades inom den svenska regionalpolitiken och innebar bland annat att staten fick ett instrument för att allokera medel till landets mer perifera delar. Regionalpolitiken fick geografiska målpunkter i landskapet uttryckt som primära och sekundära centran. Här blev kommunernas administrativa centran viktiga. Resurser till offentlig service kanaliserades till centralorten och kommunernas ansvarsområden växte i takt med att välfärdssamhället utvecklades. Denna utveckling kom att koncentreras till centralorterna i kommunerna och bidrog till uttunnningen i de mer perifera delarna av inlandets kommuner.

De tre demografiska utmaningar som Aasbrenn & Sørli (2016) pekar på är «bosättningsmönstret, befolkningsstorleken och åldersstrukturen».

Detta är generella demografiska utmaningar som påverkar hela landet men som är mer accentuerade i distrikten där det redan låga befolkningstalet bidrar till att göra de andra faktorerna mer tydliga. Och med ett geografiskt fokus på kommunerna kan samma sägas där, men återigen, kommunstrukturen i Sverige skiljer sig åtskilligt från den norska. I Norges fall ligger stora delar av det ursprungliga bosättningsmönstret kvar, om än med vissa utmaningar. I Sverige är bosättningsmönstret i vissa delar exempelvis i Västerbottens inland, delvis uttraderat. Service, arbetstillfällen och människor har helt enkelt försvunnit.

Man kan fråga sig om det finns något jämviktstillstånd att se fram emot eller om vi går mot ett tillstånd av «tomma» områden mellan tätorterna, ungefär

det vi nu ser i Västerbottens södra inland. Ett Le Corbusieriskt landskap med en koncentrerad befolkning med folktomma ytor emellan. Ett funktionalistiskt ö-landskap. Det finns liten tilltro till en sådan utveckling. När omlandet (runt centralorten) är tömt på människor vidtar processen med att hålla liv i centralorten. Där återkommer nu Aasbrenn & Sørliens utmaningar; «folketalet och åldersstrukturen». Bosättningsmönstret i norra delen av Sverige är redan förlorat. Hur centralorter (och kommuner) som Bjurholm, Åsele och Dorotea skall överleva på sikt återstår att se. Sammanslagning är avståndsmässigt inget alternativ. Det alternativet kvarstår i Nordnorge med sina 80 kommuner med en befolkning som är mindre än norra Sveriges med sina 29 kommuner.

Det är också noterbart att en växande andel av befolkningen bor i de större städerna i Nordnorge och norra Sverige. Kommunerna består, men glesheten, det låga befolkningstalet, avstånden och den åldrande befolkningen ställer saken på sin spets.

Med största sannolikhet kommer distriktspolitiken att fortsatt vara upptagen med befolkningsgeografiska frågor. I ett område utan människor är behovet av en aktiv distriktspolitik i det närmaste obefintlig annat än av geopolitiska grunder. Det senare gäller till exempel östra Finnmark.

Rummet som teori

Hur de rumsliga förutsättningarna kan förstås och styras är centralt i regionalpolitiken om än inte så uttalat. I den tidiga ekonomiskgeografiska teoribildningen söktes kausala förklaringar till markens utnyttjande. Förklaringarna låg i avstånd till marknad och produktions- och transportkostnader. De glesa landskap som våra nordliga rum karaktäriseras av omtolkas delvis de ekonomiskgeografiska teorierna till rumsliga effektiviseringsteorier. Detta får tydliga uttryck i SoU 1974:1 och NoU 1972:33. Christallers förståelse för det ekonomiska landskapet får ett stort genomslag, kanske främst i Sverige genom utpekandet av orter på olika regionala nivåer i en rumslig hierarki. Detta kompletteras med punktvisa och massiva investeringar i råvaruutvinning och där rummet får en mer generativ roll inte helt olik Myrdals Cumulative Causation Theory (Myrdal 1957).

Det är i detta sammanhang också relevant att lyfta de regionala konsekvenserna av den nordiska lönebildningen eller den solidariska lönepolitiken som den kom att kallas i Sverige. Lika lön för lika arbete, vilket delvis fick som konsekvens att regioner med svag näringsverksamhet och dålig lönsam-

het drabbades hårdare genom utslagning av företag som inte kunde bära de lönenivåer som de centrala (nationella) och solidariska löneavtalen innebar. Räddningen i norr blev många gånger den offentliga sektorns tillväxt.

Så... vad sker när mellanrummen uppstår och bygger bokstavligen dör? Hur ska dessa mellanrum förstås? Är mellanrummen ett permanent eller temporärt tillstånd? Hur mycket av tomheten kan tillmätas effekten av individers fria val att vilja bo mer tätt i den meningen att vilja ha närmare till service, kultur, arbete och socialt umgänge? Och varför vill vi ens bo tätt när många flyr tätheten ut i tomrummet när vi är lediga? Kanske bor vi tätt därför att vårt produktions- och konsumtionsmönster har förändrats i grunden på en besynnerligt kort tid? Vi bygger om våra strukturella livsförutsättningar inom ramen för livstiden av en generation. Samhällen, bygd och individer kommer emellan i historiens förlopp.

Hur ser det landskap ut som vi vill beskriva? Som ett förloppslandskap (Hägerstrand 1992) som är en produkt av konsumtionslandskapet och resurslandskapet. Kan tomheten bli en del av detta landskap ur en skapandemening och en förståelsemening? Alltså... hur skapar vi sammanhang i människors förståelse av sin egen tillvaro? De tomma mellanrummen (mellan centralorterna) är skenbart öde. Den ekonomiska verksamheten finns där, utbytet av naturresurserna, landskapet som rekreation. Individers tillvaroväv får rumsliga konsekvenser och geografins temporalitet förändras.

Och hade Walter Christallers normativa och smått vackra teori om rummets organisering någon betydelse för det redan glesa och kalla i nord? Ja, den slaviska tillämpningen i det svenska exemplet har med stor sannolikhet bidragit till mellanrummens utarmning. Den lika slaviska tillämpningen av idén att till varje pris bevara det historiska bosättningsmönstret i Nordnorge har bidragit till den förhållandevis våta filt som ligger över de norska perifera landskapen där litenheten och småskaligheten och bristen på kompetens kanske utgör ett hinder för åtminstone en punktviss mer positiv utveckling.

Erkännande: Detta kapitel är delvis ett resultat av den forskning som bedrivits i projektet "Cities of the North: urbanisation, mobilities and new development opportunities for sparsely populated hinterlands (2016-00352), finansierat av FORMAS (Swedish Research Council for Sustainable Development och Kampradstiftelsen i projektet "Rural shop innovations in a post-COVID world: implications for community development in northern Sweden" (2022-0029).

Källförteckning

- Aasbrenn, K. (1989). Uttynningssamfunnet. Det demografisk uttynnede–men ikke avfolkede–utkantsamfunn. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 30(5/6), 509–519.
- Aasbrenn, K., & Sørli, K. (2016). Uttynningssamfunnet–25 år etter. *Lokalsamfunn*, 152–176.
- Bylund, B. E. M. (1956). *Koloniseringen av Pite lappmark tom år 1867. The colonization of Pite lappmark until 1867. With an English summary*. Almquist och Wiksells Boktryck.
- Carson, D. B., Carson, D. A., Nordin, G., & Sköld, P. (2016). Lessons from the Arctic past: The resource cycle, hydro energy development, and the human geography of Jokkmokk, Sweden. *Energy Research & Social Science*, 16, 13–24. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2016.03.003>
- Carson, D., Solbär, L., & Stjernström, O. (2019). Hot-spots and spaces in-between: Development and settlement in the “old north”. In *The politics of Arctic resources* (s. 18–37). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315174969-2>
- Carson, D. B., Nilsson, L. M., & Carson, D. A. (2020). The mining resource cycle and settlement demography in Malå, Northern Sweden. *Polar Record*, 56, e10. <https://doi.org/10.1017/S0032247420000200>
- Carson, D. B., Carson, D. A., Lundmark, L., & Hurtig, A. K. (2022). Resource deserts, village hierarchies and de-growth in sparsely populated areas: the case of Southern Lapland, Sweden. *Fennia*, 200(2), 210–227. <https://doi.org/10.11143/fennia.120788>
- Christaller, W. (1933). Die zentralen Orte in Suddeutschland: Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen. *Jena*.
- Dicken, P., & Lloyd, P. E. (1990). Location in space: Theoretical perspectives in economic geography.
- Erlingsson, G. Ó., Öhrvall, R., & Wallman Lundåsen, S. (2023). Geographical Tensions Within Municipalities? Evidence from Swedish Local Governments☆. *Rural Sociology*. <https://doi.org/10.1111/ruso.12509>
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Univ of California Press.
- Harris, C. D., & Ullman, E. L. (1945). The nature of cities. *The annals of the American academy of political and social science*, 242(1), 7–17. <https://doi.org/10.1177/000271624524200103>
- Hedlund, M., & Lundholm, E. (2015). Restructuring of rural Sweden–employment transition and out-migration of three cohorts born 1945–1980. *Journal of Rural Studies*, 42, 123–132. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.10.006>
- Hägerstrand, T. (1974). Tidsgeografisk beskrivning. Syfte och postulat. *Svensk geografisk årsbok*, 50, 86–94.

- Hägerstrand, T. (1992). Samhälle och natur [Society and nature. In Swedish] Rapporter och Notiser No 110. *Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lund.*
- Khakee, A. (1989). *Kommunal planering i omvandling 1947–1987*. Umeå universitet.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Oxford. Blackwell.
- Malmgren, J., Avango, D., Elenius, L., Persson, C. (2024): Historievetenskaplig rapport om området som idag utgörs av Talma samebys bosättnings- och markanvändningshistoria. Rapporter Luleå tekniska universitet.
- Myrdal, G.: (1957). *Economic theory and underdeveloped regions*. Vol. 66 av Methuen's university paperbacks. Gerald Duckworth.
- NAOB (2023): Norska akademiens ordbok.
- NOU 1972:33 (1972): Norges offentlige utredninger. Om landsdelsplan for Nord-Norge. Forslag til plan for utvikling av landsdelen. Miljøverndepartementet. Universitetsforlaget.
- Perroux, F. (1955). Note sur la notion de «pôle de croissance». *Economie appliquée*, 8(1), 307–320.
- Rönnlund, M., & Tollefsen, A. (2016). *Rum: samhällsvetenskapliga perspektiv*. Liber.
- SCB Statistiska centralbyrån (2023): <https://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/>
- SoU 1974:1 (1974): Sveriges offentliga utredningar. Orter i regional samverkan. Betänkande av expertgruppen för regional utredningsverksamhet (ERU). Arbetsmarknadsdepartementet. Stockholm
- Stjernström, O. (1986): Flytta, Leva, Bo – En intervjustudie av hushåll i Arvidsjaur kommun. Statens institut för byggnadsforskning, avdelning 3 bebyggelse och bosättning. Gävle.
- Stjernström, O. (1998). *Flytta nära, långt bort: de sociala nätverkens betydelse för val av bostadsort* (Doctoral dissertation, Umeå universitet).
- Westin, L., & Eriksson, M. (2015). The role of cities in Nordic regional development policy. *Firms' Location Selections and Regional Policy in the Global Economy*, 141–161. https://doi.org/10.1007/978-4-431-55366-3_9
- Wikman, P., & Mohall, M. (2022). Translating Space: The rise and fall of central place theory and planning-geography in Sweden. In *Socio-Spatial Theory in Nordic Geography: Intellectual Histories and Critical Interventions* (s. 31–49). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-031-04234-8_3